

Erős Vilmos

A történetírás-történet paradigmái¹

Az alábbi tanulmányban kísérletet teszek a történetírás-történet paradigmáinak rövid körüljárására. Főként a nemzetközi historiográfiai irodalom nagyobb összefoglalásaira összpontosítok, illetve kisebb mértékben kitérek a szöveggyűjteményekre is (hiszen azok szintén lehetnek emlékezhelyek). Mindenekelőtt rövid áttekintést adok a szóban forgó irodalom legalább száz éves történetéről, ennek legfontosabb műveiről.

Az első historiográfiai kutatások a 19. század végéig nyúlnak vissza. (Egyes értékelések szerint korábbra, de jelen keretek között elégnek tűnik a bő egy évszázadra való visszatekintés.)² A kezdeti időszakból mindenekelőtt M. Ritter, F. X. Wegele, E. Fueter munkáit tartom igen fontosnak.³ Utóbbi különösen „modernnek” tűnik: már társadalomtörténeti szempontokat is felvet, mivel azokat az irányzatokat elemzi behatóan, amelyek a társadalom vizsgálatát s így a szociológiai szempontokat helyezték a középpontba (felvilágosodás,

---

¹ A publikáció elkészítését a TÁMOP 4.2.1./B-09/1/KONV-2010-0007 számú projekt támogatta. A projekt az Új Magyarország Fejlesztési Terven keresztül az Európai Unió támogatásával, az Európai Regionális Fejlesztési Alap és az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

² *Storia della Storia*. Per cura di Angelo de GUBERNATIS. Milano, 1884. (*Storia universale della letteratura*, 11.) Vö. Lancelot de LA POPELINIÈRE: *Histoire des histoires, avec l'idée de l'histoire accomplie*. Paris, 1599.; Ludwig WACHLER: *Geschichte der historischen Forschung und Kunst seit der Wiederherstellung der litterarischen Kultur in Europa*. [S.I.]:[S.n.], 1812-1820.; Ottokar LORENZL: *Die Geschichtswissenschaft in Hauptrichtungen und Aufgaben, I-II*. Verlag von Wilhelm Herz, Berlin, 1886-1891. (A II. rész címe: *Leopold von Ranke. Die Generationslehre und der Geschichtsunterricht*.) Az első tulajdonképpeni összefoglalásnak La Popelinière művét tekintik, de Daniel Woolf szerint vannak ennél korábbiak is. Vö. D. R. WOOLF: *The Idea of History in Early Stuart England*. (Erudition, Ideology, and The Light of Truth' from the Accession of James I to the Civil War). University of Toronto Press, Toronto-Buffalo-London, 1990.

³ Vö. Eduard FUETER: *Geschichte der neueren Historiographie*. München, 1911.; Franz X. von WEGELE: *Geschichte der deutschen Historiographie seit dem Auftreten des Humanismus*. München-Leipzig, 1885.; Moritz RITTER: *Die Entwicklung der Geschichtswissenschaft an den führenden Werken betrachtet*. Druck und Verlag von R. Oldenburg, München und Berlin, 1919.

pozitivizmus stb.).⁴ Az első világháború körüli és utáni korszakból ki kell emelni Harry Elmer Barnes, B. Croce, illetve J. W. Thompson műveit. Barnes a *New History* programját vetíti vissza a történetírás alakulására, mindezzel együtt később művét a valaha írt legkiválóbb történeti munkák egyikeként emlegették. Croce munkájáról itt elég megjegyezni, hogy – filozófiai/teoretikus álláspontjával összhangban – benne az egyes történetírók és irányzatok elemzése alárendelődik a teoretikus/filozofikus kérdéseknek (azaz többnyire azt illusztrálják, hogy Croce-nak magának mi a véleménye a történetírásról, azaz, hogy szerinte milyennek kellene lennie). J. W. Thompson monumentális munkájának egyik fő erénye pedig az, hogy igen részletesen kitér az Európán kívüli történetírásra is.⁵

Természetesen ebből az időszakból még számos historiográfiai munkát ki lehet emelni; igaz, ezek nem feltétlenül teljes és egyetemes historiográfiai összefoglalások. Példaként Georg von Below, F. Meinecke, E. Troeltsch, G. P. Gooch, illetve a francia L. Halphen munkáit, valamint a szintén francia összeállítást (*Historie et historiens depuis cinquante ans*) emelhetjük ki.⁶ Utóbbi inkább enciklopédikus, kollektív és átfogó összeállítás, míg Meinecke és Troeltsch historiográfiai munkái kifejezetten a szellemtörténet/későhistorista pozíció elméleti/ideológiai megalapozása céljából készültek. Alapjában ez érvényes Georg von Below összeállítására is, bár ott az állam és politikátörténeti szempontok jobban érvényesülnek.

Részben helyesbíteni kell a Benedetto Croce-ról elmondottakat, mert a kifejezetten teoretikus megközelítésű korai (persze nagy jelentőségű) említett munka után, briliáns, praktikus, az egyedi-gyakorlati vonatkozásokat a lehető legteljesebben érvényesítő összefoglalást ad az 1920-30-as években a 19. századi olasz történetírást tárgyaló kétkötetes munkájában.⁷

A II. világháború után változatlanul igen élénk a történészek historiográfiai érdeklődése. Fritz Stern például ekkor jelenteti meg nevezetes szöveggyűjteményét,⁸

---

⁴ ERŐS Vilmos: Mit jelent a történetírás-történet és miért írunk ilyet? *Aetas*, 15, 2000/4, 142-147.

⁵ Harry Elmer BARNES: *A History of Historical Writing*. New York, 1963. (első kiadása 1937.) Benedetto CROCE: *Theorie und Geschichte der Historiographie und Betrachtungen zur Philosophie der Politik*. Tübingen, 1930.; James Westfall THOMPSON: *A History of Historical Writing, I-II*. New York, 1942. Valamint ERŐS Vilmos: A historiográfia kezdetei Amerikában. *Klió*, 16, 2008/4, 13-18.

⁶ Georg von BELOW: *Die deutsche Geschichtsschreibung von den Befreiungskriegen bis zu unseren Tagen*. Leipzig, 1916.; Louis HALPHEN: *L'histoire en France depuis cent ans*. Librairie Armand Colin, Paris, 1914.; Friedrich MEINECKE: *Die Entstehung des Historismus*. München-Berlin, 1936.; *Historie et historiens depuis cinquante ans*. Méthodes, organisation et résultats du travail historique de 1876 à 1926. I-II. Librairie Félix Alcan, Paris, 1927. (*Bibliothèque de la Revue Historique*)

⁷ Benedetto CROCE: *Storia della storiografia italiana nel secolo decimonono. I-II*. Bari, 1930.

⁸: *The Varieties of History*. From Voltaire to the Present. Edited, Selected and Introduced by Fritz STERN. Vintage Books, New York, (Első kiadás, 1956.) 1973.

s a Meinecke-tanítványok (Felix Gilbert, Hajo Holborn és mások) egyébként is igen sokat tesznek az amerikai historiográfiai kutatásokért.⁹ Ebből a korszakból mindenekelőtt F. S. Fussner, D. Kelley, Georg G. Iggers, E. Breisach, Ch. O. Carbonell munkáit tartom kiemelendőnek.¹⁰

Donald Kelley, a historiográfiai kutatások doyenje, kezdetben a francia reneszánsz, illetve kritikai-historista történetírói iskola történetét dolgozta fel. Később szöveggyűjteményt állított össze, szerkesztette a *Journal of the History of Ideas* című folyóiratot, számos rész tanulmányt készített, majd életművének megkoronázásaként írta meg három kötetben a historiográfia teljes történetét feldolgozó szintézisét. Kelley megközelítésére jellemző az alapvetően eszmetörténeti attitűd (azaz főként a nagy történészek munkái mögött meghúzódó gondolati háttérrel vizsgálja). Nem osztja ugyanakkor feltétlenül a posztmodern diskurzuselméletét, illetve White felfogását, aki a történelmet az irodalommal azonosítja, s ezért nagy nyomatékkal elemzi az empirikus vonatkozásokat, így például akár a kis nemzetek történetírását vagy a résztudományok, illetve az intézmények alakulását.

Georg G. Iggers a historiográfiai kutatások egy mára már szintén ikonszerűvé vált alakja. Ilyen irányú tevékenységét az igen ismert, a német historizmus történetét feldolgozó könyvével alapozta meg, majd több összefoglalót írt a 20. századi történetírásról vagy a marxista (volt NDK-) historiográfiáról is. Iggers alapvetően marxizáló történész, aki középpontba állítja a történetírás modernizáló, társadalomtudományos törekvéseit, amelyben szerinte az egyik fő szerepet a marxista irányzatok játszották. Ebből következően viszont nagy kritikusa a szellemtörténetnek és a historizmusnak, s távolságtartó a posztmodern értelmezésekkel szemben is.¹¹

Igen fontos egyénisége ennek az időszaknak a szintén amerikai Ernst Breisach, aki több összefoglalót publikált az egyetemes történetírás fejlődéséről,¹² de írt az

⁹ ERŐS Vilmos: Meinecke emigráns tanítványai. *Klió*, 16, 2008/3, 9-12.

¹⁰ F. Smith FUSSENER: *The Historical Revolution. English Historical Writing and Thought 1580-1640*. London, Routledge, 1962.; Charles-Olivier CARBONELL: *L'historiographie*. Presses Universitaires de France, Paris, 1981. Alapvető még Srbik-nek a szellemtörténet jegyében készült összefoglalása is. Heinrich Ritter von SRBIK: *Geist und Geschichte vom deutschen Humanismus bis zur Gegenwart. I-II*. Salzburg-München, 1950.

¹¹ Georg G. IGGERS: *New Directions in European Historiography*. Wesleyan University Press, 1975.; Uő: *The German Conception of History*. Middletown, CT: Wesleyan University Press, 1983. (Magyarul: *A német historizmus*. Bp., 1988.); Uő: *Historiography in the Twentieth Century. (From Scientific Objectivity to the Postmodern Challenge)*. Wesleyan University Press. Hanover and London, 1997. Legújabbban kínai szerzőtársával: Georg G. IGGERS – Q. Edward WANG: *A Global History of Modern Historiography*. Pearson Education Limited, 2008.

¹² ERŐS Vilmos: Egyedi-egyetemes történetírás. (Megjegyzések Ernst Breisach könyvéhez.) *Történeti Tanulmányok XIII*. Szerk.. VELKEY Ferenc, Debrecen, 2005. 7-25.

amerikai progresszív történetírásról vagy a posztmodern historiográfiáról is. Breisach munkáinak egyik fő erénye a komplex szemlélet, azaz munkáiban az empirikus vonatkozások mellett meglehetősen nagy teret kap például az elméleti háttér, a történetfilozófia is. Így munkái mintaképei lehetnek a Croce és mondjuk Collingwood¹³ túlzottan is csak a történetfilozófiára összpontosító, illetve Wegele és Thompson többnyire az empiriában, nemritkán kronológiában megragadó feldolgozási módja közötti szintézisnek. Carbonell rövid összefoglalása inkább csak az indiai, kínai, arab, japán történetírásra való kitekintése miatt érdemel említést.

Roppant jelentősnek gondolom ebből az időszakból Herbert Butterfield munkásságát. Butterfield alapvetően szintén eszmetörténeti látószögéből közelít a historiográfiai kérdésekhez, de nála ez kiegészül a praktikumhoz való érzékenységgel. Kutatásai átívelnek az angol, ún. „whig” történet szemlélet kritikáján, a 18. századi német történetírás, a kereszténység és a történelem viszonyának taglalásán, a III. György korabeli parlamenttel, annak történeti megítélésével foglalkozó kérdéseken. Életének végén pedig a modern európai historiográfia antik és Európán kívüli gyökereit elemezte. Butterfield kapcsolódott a nagy angol történészek vonulatához (Hume, Acton, Collingwood, Berlin), akik a történetírást mindenekelőtt erkölcsi tevékenységnek tartották. Pozitív szerepet tulajdonított a német historizmusnak (Rankénak és a külpolitika elsőbbségének), illetve ennek kialakulásában a kései német felvilágosodásnak.¹⁴

Mindezekből látható, hogy a historiográfiai irodalom „fejlődését”/alakulását a háború után alapvetően két tendencia határozta meg, és ezek szemben állnak a háború előtti, gyakran nacionalista (Below), nemzetközpontú vagy az elemző szempontokat nélkülöző összefoglalásokkal. A két tendencia: a társadalomtörténeti megközelítéseket középpontba állító vonulat (Fueter, Iggers, G. Lefebvre, Bentley stb.);¹⁵ illetve az eszmetörténeti problémákat jobban érvényesítő s így a történetfilozófiai elemeket is inkább kidomborító irány (E. Breisach, D. Kelley, H. Butterfield, F. Gilbert).¹⁶

---

¹³ Robin G. COLLINGWOOD: *A történelem eszméje*. Bp., 1987.

¹⁴ Herbert BUTTERFIELD: *The Origins of History*. Edited with an Introduction by Adam WATSON. Eyre Methuen, London, 1981.; Uő: *The Whig Interpretation of History*. London, Bell, 1931.; Uő: *Christianity and History*. Bell, London, 1949.; Uő: *Man on His Past*. Cambridge University Press, Cambridge Engl. 1955.; Uő: *George III. and the Historians*. Collins, London, 1957. Butterfieldről újabban: Martina STEBER: Herbert Butterfield, der Nationalsozialismus und die deutsche Geschichtswissenschaft. *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* 55, 2007/2, 269-307.

¹⁵ Georges LEFEBVRE: *La naissance de l'historiographie moderne*. Flammarion, Paris, 1971.; Michael BENTLEY: *Modern Historiography*. An Introduction. Routledge, London and New York, 1999.

¹⁶ Ernst BREISACH: *Historiográfia*. Osiris Kiadó, Budapest, 2004.; Donald R. KELLEY: *Faces of History* Historical Inquiry from Herodotus to Herder.. Yale University Press, New Haven & London, 1998.; Uő:

Mindkettőhöz képest a nyolcvanas évektől kezdődően jelent újdonságot H. W. Blanke értelmezése, aki a *Verwissenschaftlichung* fogalmával több vonatkozásban Thomas Kuhn paradigmaelméletét kívánta alkalmazni a történetírás fejlődésének bemutatása közben (hozzá csatlakozott többek között J. Rüsen, és még inkább U. Muhlack).¹⁷ E felfogás szerint a kora újkortól kezdődően beszélhetünk a történetírás fokozatos tudománnyá válásáról, amelyben központi jelentőségű a kései felvilágosodás göttingeni iskolája (ezt kritikai történetírásnak is nevezzük), amely előkészíti a 19. századi professzionalizmust. Utóbbit kívánta felváltani a huszadik században az ún. modernista, szcientista társadalomtörténeti alapú történettudomány, amely a történetírás modern társadalomtudománnyá tételét célozza meg. Roppant lényeges, hogy ebben a folyamatban például Ranke és a professzionalizmus alapvetően pozitív hangsúlyt kap, tehát a korábbi időszakból nem elsősorban a társadalomtörténeti megközelítést alkalmazók kapnak pozitív minősítést, s így részben mérséklődik a korábbi felfogások „whig”, teleologikus jellege, amely a historiográfia végcéljaként jelölte meg a társadalomtörténeti és a szociológiát legfontosabb szövetségesének tekintő „tudományos” történetírást, mindezzel egyúttal persze historikát is művelve.

Jelentős részben megváltozott a historiográfiai beszédmód az 1990-es évektől kezdve. Ebből az időszakból mindenekelőtt M. Gross, J.-M. Bizière – P. Vaysierre, Ch. Simon, M. Völkel, R. Lutz, John Burrow, illetve F. Hartog és A. Munslow munkáit emelném ki.¹⁸ A megváltozott beszédmód egyik fő eleme

Fortunes of History. Historical Inquiry from Herder to Huizinga. Yale University Press, New Haven & London, 2003.; Uő: *Frontiers of History. Historical Inquiry in the Twentieth Century.* Yale University Press, New Haven & London, 2006.; Felix GILBERT: *Machiavelli and Guicciardini.* Politics and History in Sixteenth Century Florence. Princeton, 1965.

¹⁷ Horst Walter BLANKE: *Historiographiegeschichte als Historik.* Stuttgart-Bad Canstatt, 1991.; Jörn RÜSEN: *Konfigurationen des Historismus.* Studien zur deutschen Wissenskultur. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1993. (*Suhrkamp Taschenbuch Wissenschaft* 1082); Ulrich MUHLACK: *Geschichtswissenschaft im Humanismus und in der Aufklärung.* Die Vorgeschichte des Historismus. Verlag C. H. Beck, München, 1991.

¹⁸ Mirjana GROSS: *Von der Antike bis zur Postmoderne.* Die zeitgenössische Geschichtsschreibung und ihre Wurzeln. Böhlau Verlag, Wien-Köln-Weimar, 1998.; Raphael LUTZ: *Geschichtswissenschaft im Zeitalter der Extreme.* Theorien, Methoden, Tendenzen von 1900 bis zur Gegenwart. Verlag C. H. Beck, München, 2003.; Markus VÖKEL: *Geschichtsschreibung.* Eine Einführung in globaler Perspektive. Böhlau Verlag, Köln-Weimar-Wien, 2006.; John BURROW: *A History of Histories.* Epics, Chronicles, Romances and Inquiries from Herodotus and Thucydides to the Twentieth Century. Alfred A. Knopf, New York, 2008.; Jean-Maurice BIZIÈRE – Pierre VAYSIERRE: *Histoire et historiens.* Antiquité, Moyen Âge, France moderne et contemporaine. Hachette Livre, Paris, 1995. Alun MUNSLOW: *Deconstructing History.* Routledge, London and New York, 1997.; François HARTOG: *A történetiség rendjei.* Prezentizmus és időtapasztalat. L'Harmattan-Atelier, Budapest, 2006. Valamint Uő: *Évidence de l'histoire.* Ce que voient les historiens. Éditions de l'École des Hautes Études en Sciences Sociales, Paris, 2005.

részben a posztmodern történetírással való szembesülés, részben pedig a posztmodern szempontoknak a historiográfiában való érvényesítése. Például Ch. Simon összegzésében felveti a korábban marginálisnak tekintett női történetírók problémáját, a kívülálló kérdését, általában a nyelvi önreflexió szempontjainak, a különböző diskurzusokra való összpontosításnak a szükségességét is. (Mindezekből azonban keveset valósít meg, igaz, munkája csak bevezető jellegű.)¹⁹ R. Lutz és M. Völkel pedig (J. Rüsennel együtt) egyik legfontosabb célkitűzésének tekinti az Európán kívüli kultúrák (bizánci, japán, indiai, kínai, arab) történetírásának elemzését/bemutatását, s így a historiográfiát mintegy a kultúrák közötti párbeszédként értelmezi. (Sajnos azonban a telefonkönyvszerű felsorolásnál nemigen jut tovább, igaz, ez a kötet szintén bevezető céllal készült.)

A markáns álláspontot képviselő F Hartog korábban egyes történészekkel (Fustel de Coulanges) foglalkozott, illetve több szöveggyűjteményt szerkesztett, részben az ókori történetírással kapcsolatban. Újabb munkáira a legnagyobb hatást talán Reinhard Koselleck gyakorolta a maga *Erfahrungsgeschichte*-jével. Hartog számára különösebb fejlődés vagy haladás nincs a történetírás alakulásában, egyszerűen különböző kulturális tapasztalatok, beidegződések, attitűdök határozzák meg a történelemhez való viszonyulást. Amiből persze következik, hogy ezt nem csak a szaktudomány testesíti meg, hiszen ilyenről lényegében az ókorban nem is beszélhetünk. Az ókori történelmi tapasztalat a múltba tekintés, egy elképzelt aranykort feltételezve az attól eltelt időt egyfajta fokozatos romlásként, depravációként értelmezi, amelynek végpontja a történetíró aktuális időszaka. Ehhez képest az újabb európai (modern) attitűdöt a jövőre-irányulás jellemzi, amely egy ezután megvalósítandó, boldog kor optimista bővületében rendez el a múlt és persze a saját kor (pl. a francia forradalom) eseményeit. A történelmet tehát haladásként értelmezi s azokat az előzményeket/momentumokat emeli ki a múltból, amelyek ezt – feltételezése szerint – elősegítik és megalapozzák. Saját korunk alapvető időtapasztalata pedig a prezentizmus, amely gyökeresen különbözik persze Croce interpretációjától. Hiszen itt a (történeti) tudás nem hordoz különösebb etikai tartalmat, hanem a történeti távlattól, kritikától és szellemi önreflexiótól mentes, gyorsan és könnyen elsajátítható, „piacképes” tudást jelenti, amely leginkább a médiában vagy a különböző emlékezeti kultuszok happeningjeiben ölt testet.²⁰

Érdekes kategorizálást alakított ki a történeti munkákról legújában Alun Munslow. Az általa alkalmazott csoportosításban az időbeli/történeti szempont

---

¹⁹ Christian SIMON: *Historiographie*. Eine Einführung. Stuttgart, 1996.; ERŐS Vilmos: *A historiográfia legújabb szintézise*. Klio, 9, 2000/1, 25-32.

²⁰ Hartogról: Gerard LEUCLUD: Traversées dans le temps. *Annales*, 61, 2006/5. 1053-1084.; *A múlt politikai felhasználásai*. Szerk. François HARTOG – Jacques REVEL. L'Harmattan-Atelier, Budapest, 2006.

inkább alárendelt jelentőségű, s lényegileg az elméleti alapvetést szolgálja. Munslow szerint léteznek rekonstrukcionista-empirista történészek, akik különösebb elméleti érdeklődés nélkül ragaszkodnak a rankei „*wie es eigentlich gewesen*” elvéhez, s naiv módon hisznek abban, hogy az elsődleges források szigorú kritikája elég az objektív, megbízható ismeretekhez (Elton, G. Himmelfarb és mások). A történészek egy másik csoportja az ún. konstrukcionista történészekhez tartoznak (Annales-iskola, Trevor Roper, N. Elias, A. Marwick, J. Tosh), amely elméletközpontú, modelleket alkalmaz, és a szociológiai módszerekkel a természettudományokhoz közelítené a történelmet. Munslow szimpátiája – úgy tűnik – leginkább a dekonstrukcionista történészeké (N. Z. Davis, R. Darnton, P. Burke, S. Lindquist, W. Benjamin), akik Foucault és White nyomán tagadják a történelem tudományos voltát és a nagy narratívákat, s kifejezetten vallják annak irodalmias, fiktív, a valóságot alulról megközelítő jellegét. Munslow újabban felállított egy magyarul nehezen lefordítható kategóriát (*endist*), amely a dekonstrukcionista irány radikális konzekvenciáit követi le, s amely mélységesen szkeptikus a professzió és ennek jövője iránt. (Ennek egyik markáns reprezentánsa pl. K. Jenkins).²¹

Jelen keretek között az alapvető kérdés végül is az, hogyan jelennek meg a történetírás általános paradigmái a historiográfiai összefoglalásokban, és egyáltalán mi az ilyen irányú kutatások értelme?²²

---

²¹ Alun MUNSLOW: *Deconstructing...*, i. m.; illetve: *The Nature of History Reader*. Edited by Keith JENKINS and Alun MUNSLOW. Routledge, London, 2004.; Munslow-hoz.: A forma fontosabb a tartalomnál. (Interjú Alun Munslow angol történésszel.) Az interjút készítette: ERŐS Vilmos. *Aetas*, 24, 2009/4, 190-198. Hasonló álláspontot érvényesít Beverly SOUTHGATE: *History: What and Why? Ancient, Modern, and Postmodern Perspectives*. Routledge, London and New York, 1996. Jenkinshez legújabban: Keith JENKINS: *At the Limits of History. Essays on Theory and Practice*. Routledge, London and New York, 2009.

²² Hangsúlyozni szeretném, hogy e tanulmányban – természetesen – lehetetlen minden történetírás-történeti szintézist megemlíteni (de talán felesleges is). Kiegészítésként elég utalni Bonnie G. Smith, az. Iggers – Wang szerzőpáros és D. Woolf műveire, valamint a legújabban megjelent *Atlas of European Historiography* című nagyszabású vállalkozásra. Ez utóbbi más egyéb szintézisekkel együtt – még a két világháború közötti, említett *Histoire et historiens* című összeállításához visszanyúlva – mindenekelőtt az intézmények (folyóiratok, szemináriumok, forráskiadványok, történeti társulatok, levéltárak, történeti tanszékek, kutatóközpontok, múzeumok, bibliográfiák stb.) történelmére összpontosít. Megjelenik benne azonban a *gender* szempontja is, hiszen statisztikákkal támasztja alá a női történetírók számának fokozatos, alkalmanként ugrásszerű növekedését. Mindezt ráadásul az egyes nemzetekre is lebontva, amelyben szerepelnek Kelet-, és Észak Európa sokszor elhanyagolt kisebb nemzetei is. A korábban említettek (Bonnie G. Smith stb.) pedig a nem tárgyalt, vagy margóra szorított női történetírást valamint az Európán kívüli történetírást mutatják be (s nem csak függelékként). Utóbbi integráns része a Michael Bentley által szerkesztett, 1997-es *Companion of Historiography*-nak is. Bonnie G. SMITH: *The Gender of History: Men, Women, and Historical Practice*. Cambridge, MA, Harvard University Press, 1998.; Georg G. IGGERS – Q. Edward WANG: i. m.; Daniel WOOLF: *A Global History of History*. Cambridge University Press, New York, 2011. *Atlas of European Historiography*. The Making of a Profession. 1800–2005.

Véleményem szerint a két kérdés egymással összefüggésben válaszolható meg. A fentiekből ugyanis meglehetősen egyértelmű, hogy a történetírás történetének mintái, paradigmái nagyjából és egészében követik, tükrözik a történetírás általában vett történetének paradigmáit. Hiszen a legkorábbi időszakokra a többnyire az elemző szempontokat nélkülöző, de mindenképpen pusztán kronologikus, majd hogyanem biografikus és bibliografikus megközelítés jellemző. Persze ebben is vannak kivételek, hiszen – mint említettem – például Fueter munkája már társadalomtörténeti sugallatokat is tartalmaz. Ehhez képest bizonyosan előrelépés, de legalábbis gyökeresen más a főként a két világháború közötti időszakban domináló szellemi történet: Meinecke, Troeltsch (részben Below), Srbik, de Croce, Collingwood, és az ún. Meinecke-tanítványok műveit is említhetjük itt. A *szellemi történetre* általában is jellemző a fokozott historiográfiai érdeklődés, nagy jelentőséget tulajdonítottak a nagy „eszmék” (koreszmék, világnézetek) hatásának, s nem véletlen, hogy a modern eszmetörténet egyik vezető folyóiratát, a *Journal of the History of Ideas*-t Meinecke tanítványok alapították 1941-ben.²³ (Amint szó volt róla, szerintem ezt a hagyományt követi a második világháború után az amerikai Kelley, az olasz A. Momigliano, részben E. Breisach vagy Jörn Rüsen, sőt – persze szintén csak részben – R. Koselleck is.²⁴)

A háború utáni történetírás nagy élménye a *társadalomtörténeti* szemléletmód áttörése, amelynek persze vannak előzményei (Fueter, Barnes), s amely alapvetően meghatározza az említett historiográfiai összefoglalások közül például G. Lefebvre, Georg G. Iggers, C. Antoni, H. U. Wehler, M. Gross, Christian Simon, R. Lutz és mások összefoglalásait/munkáit.²⁵ Ez a társadalomtörténeti szemléletmód nagy ellenfelének tekinti a historizmust, abban sok tekintetben a német „Sonderweg”

Edited by Ilaria PORCIANI and Raphael LUTZ. Palgrave Macmillan, New York, 2010.; Matthias MIDDEL – Gabriele LINGELBACH – Frank HADLER: *Historische Institute im internationalen Vergleich*. Akademische Verlaganstalt, Leipzig, 2001.; *Les lieux de l'histoire*. Sous la direction de Christian AMALVI. Armand Colin, Paris, 2005.; *Companion to Historiography*. Edited by Michael BENTLEY. Routledge, London and New York, 1997.

²³ Lásd ehhez: *Philosophy of History in Our Time*. An Anthology. Selected and edited by Hans MEYERHOFF. Garden City, New York, 1959. (Benne Lovejoy cikke.)

²⁴ Arnaldo MOMIGLIANO: *Essays in Ancient and Modern Historiography*. Wesleyan University Press, Middletown, Connecticut, 1977. (első kiadás 1947.)

²⁵ Georges LEFEBVRE: *La naissance de l'historiographie moderne*. Flammarion, Paris, 1971.; Georg G. IGGERS: *Historiography in the Twentieth Century*. From Scientific Objectivity to the Postmodern Challenge. Wesleyan University Press, Hanover and London, 1997.; Mirjana GROSS: *Von der Antike bis zur Postmoderne*. Die zeitgenössische Geschichtsschreibung und ihre Wurzeln. Böhlau Verlag, Wien-Köln-Weimar, 1998.; Carlo ANTONI: *Dallo storicismo alla sociologia*. Firenze, 1940, 1973.; Hans Ulrich WEHLER: *Historische Sozialwissenschaft und Geschichtsschreibung*. Studien zu Aufgaben und Traditionen deutscher Geschichtswissenschaft. Göttingen 1980.

egyik lecsapódását látja, s több vonatkozásban azonosítja a konzervatív, 'a fasizmust előkészítő' ideológiával. A historiográfiai folyamatban ennek megfelelően azokat a korszakokat emeli ki (felvilágosodás, pozitívizmus, modern szociológia, modern társadalomtörténet), amelyek leszámolnak mindezzel, pl. a szcientizmus, a struktúratörténet vagy a társadalmi progresszió (modernizáció) jegyében.

Aligha kétséges, hogy a hetvenes-nyolcvanas (de inkább a kilencvenes) évektől kezdődően megjelennek a *posztmodern*, illetve a nyelvi és egyéb fordulatok szempontjai is a historiográfia-írásban. Határozottan tükröződik mindez például a *gender* nézőpontjának érvényesülésében (Bonnie Smith), az Európán kívüli, ún. posztkoloniális historiográfia felfedezésében (Osterhammel, R. Lutz, M. Völkel, Said, Chakrabarty, Rüsen), az ún. társadalmi és kulturális margó vagy az emlékezetkutatások előtérbe kerülésében (P. Nora, J. Fried, Assmann- házaspár, de korábban J. Le Goff is).²⁶

Az a megállapítás, hogy a történetírás-történet követi a történetírás általános paradigmáit, világosan nyomon követhető a szöveggyűjteményeken is. Egyértelmű, hogy Fritz Wagner könyvében még a historizmus/szellemtörténet, Fritz Sternnél a társadalomtörténet, míg Keith Jenkinsnél és Adam Budd²⁷ esetében a posztmodern kánon tükröződik a kiválasztott szövegekben.

Mi következik mindebből?

Meglátásom szerint a legtöbb historiográfiai összefoglaló egyfajta „historiká”-nak is tekinthető, azaz valamiképpen tükröz egy értékrendet, általános elképzelést (persze nem definíciót) a történettudomány/történetírás általános jellegéről, módszeréről stb.²⁸ A „historikák”-tól (és a legtöbb történetfilozófiától) viszont abban a tekintetben lényegesen különbözik, hogy tárgyát nem rendszerezve,

---

²⁶ Bonnie G. SMITH: *The Gender of History. i. m.; History after the Three Worlds. Post-Eurocentric Historiographies.* Edited by Arif DIRLIK, Viray BAHL and Peter GRAN. Rowman&Littlefield Publishers, Inc. Lanham Boulder New York-Oxford, 2000.; Jürgen OSTERHAMMEL: *Geschichtswissenschaft jenseits des Nationalstaates.* Studien zu Beziehungsgeschichte und Zivilisationsvergleich. Vandenhoeck&Ruprecht in Göttingen, 2001.; Raphael LUTZ: *Geschichtswissenschaft...*, i. m.; Markus VÖLKEL: *Geschichtsschreibung...*, i. m.; Jacques LE GOFF: *Histoire et mémoire.* Gallimard, Paris, 1988.; Johannes FRIED: *Der Schleier der Erinnerung.* Grundzüge einer historischen Memorik. Verlag C. H. Beck, München, 2004.; Pierre NORA: *Emlékezet és történelem között.* L'Harmattan, Budapest. 2010.

²⁷ ERŐS Vilmos: Adam BUDD (szerk.): A modern historiográfia szöveggyűjteménye. Nyugati források. *Klió*, 19, 2010/3. 3-9. Ugyanez kibővítve németül: *Die Textsammlung...*, i. m.

²⁸ A historika fogalmához: Johann Gustav DROYSEN: *Historik.* Vorlesungen über Enzyklopaedie und Methodologie der Geschichte. Herausgegeben von Rudolf HÜBNER. Verlag von R. Oldenbourg, München und Berlin, 1937. Valamint Horst Walter BLANKE: *Historiographieggeschichte als Historik* című idézett műve. A historika mint – Droysen megfogalmazásában – a történetírás organonja, abban különbözik a historiográfiától, hogy tárgyát rendszerezve, tehát nem időrendben, és normatív szempontokat érvényesítve adja elő. Gyakran az új történetírói programokat megfogalmazó iskolákhoz vagy folyóiratokhoz kötődik. A historiográfiának ilyen magas igényei nincsenek.

időtlenül és normatív, a múltbeli alakulástól függetlenül szemléli, hanem időbeli elrendezésben, történeti „létrejövésé”-ben, alakulásában vizsgálja, azaz igazi történeti stúdiumként értelmezi azt.

Egy korábbi írásomban a híres tudományfilozófusra, Lakatos Imrére hivatkoztam, aki különbséget tesz úgynevezett *külső* és *belső* történet között (persze nem a historiográfiára értve ezt). Eszerint a külső történet az extenzív s így rossz végtelenséget jelöli, jelen esetben minden történés és minden mű, esemény, stb. felemlítését/bemutatását, ami persze amúgy is lehetetlen, nonszensz vállalkozás. A belső történet pedig az általános, a fontos, a fogalmi (a lényeges, a „historika,” a gondolat, az eszme) kiemelése, az üzenet az egész folyamat jellegéről.²⁹ (Itt is hangsúlyozni szeretném, hogy persze a historiográfiai összefoglalásokban a külső, az egyedi, az esemény, a kronológia is fontos bizonyos mértékig, sokszor ez teszi nehezzé a fogalomalkotást, viszont ez teszi lényegében történetivé is a feldolgozást.³⁰)

A legjobb historiográfiai összefoglalások ugyanakkor, nem hagyják figyelmen kívül a történetfilozófiát sem, sőt alapvetőnek tekintik azt.³¹ Azaz a historiográfia egyfajta eszmetörténetként is értelmezhető, de abban nem merül ki, hiszen akkor miért és hogyan tárgyalná például az intézményeket? Erre is igaz viszont a fenti megállapítás, miszerint a történetfilozófiát is elsősorban történeti szempontból/történeti megközelítésben kell tárgyalnia, s nyilván nem árt a *külső* és *belső* történet szétválasztása ezen a területen sem. Azaz például talán jelentősebb nyomatókat/teret kaphatnak az ún. történelempárti pozíciók, s ezekhez képest tárgyalandók az ún. ahistorista, vagy bármilyen szempontból egyenesen antihistorista pozíciók/filozófusok. Itt ráadásul felvetődik a kérdés: milyen hatással vannak ezen irányzatok a konkrét történetírói gyakorlatokra?

---

²⁹ ERŐS Vilmos: Van-e a történelemnek elmélete? *Valóság*, 52, 2009/11, 66-72.; LAKATOS Imre *tudományfilozófiai írásai*. Atlantisz Kiadó, Budapest, 1997. A Valóságban megjelent írásomban a szellemi történet példáján keresztül mutatom be a külső és a belső történet közötti különbséget. A külső történet itt pl. a szellemi történet egyes elemeinek, összetevőinek (előzmények, ismeretelmélet, kultúrkritika, stb.), illetve képviselőinek bemutatását jelenti. A belső történet pedig egyáltalán a szellemi történet tárgyalását, jelentőségének (mondjuk a posztmodern előzményeként értelmezett) hangsúlyozását, hiszen számos olyan újabb historiográfiai összefoglalás létezik, amely az egész irányzatot figyelmen kívül hagyja. Itt már tehát maga az önálló irányzatként való értelmezés is fogalmi, általános jelentőséggel bír.

³⁰ A konferencián felvetődött Bartoniek Emma neve, aki – kéziratban maradt – igen terjedelmes összefoglalásában szinte mintapéldája a kronologikus, az egyedi jelenségek (történetírók) alapos és elmélyült bemutatásának. Ebből éppen a „historikát” hiányolhatjuk, hiszen művében nemigen fedezhetők fel általánosításra történő kísérletek. BARTONIEK Emma: *Fejezetek a XV-XVII. századi magyarországi történetírás történetéből*. (Kézirat gyanánt). Budapest, 1975.

³¹ ERNST BREISACH: *Historiográfia. i. m.* Valamint UŐ: *On the Future of History. The Postmodern Challenge and Its Aftermath*. The University of Chicago Press, Chicago and London, 2003.

Mindent összevetve egyfajta *komplex* (persze nem eklektikus) szemléletet tartok helyesnek. Ez akár „megszüntetve-megőrizve” tekintetbe venné a lehető legtöbb itt kifejtett – tehát a korábbi történetírás-történeti összefoglalásokban megjelenő – szempontot (eszmetörténet, történetfilozófia, intézménytörténet, társadalomtörténet, gender, a szakmán kívül állók, nem európaiak, akár egyes történészek), s azokat „megértő” módon figyelembe venné, mert ezzel érvényesíthetne igazából történeti szempontokat. Az is egyértelmű, hogy bizonyos pontokon számos további előtanulmányra, akár életrajzra is szükség van, hiszen nem egy esetben egyes történészek életművének kronológiai egybegondolása is hiányzik. Azaz összességében úgy gondolom, hogy az igazi historiográfiai összefoglalás elkészítéséhez feltétlenül szükséges (persze nem elégséges) a korábbi összefoglalásokra/szintézisekre való történeti kitekintés, reflexió, azok „megszüntetve-megőrző” módon való felhasználása (s ezt kívánja elősegíteni az itteni összegzési kísérlet is).³²

Természetesen előadásomban nem térhettem ki a felvetett probléma minden vonatkozására: például a periodizációra, a kezdetek kérdésére, illetve arra, hogy van-e egyáltalán egyetemes historiográfia (hiszen van olyan francia összefoglalás, amely ilyen címszó alatt nagyrészt a saját nemzetének történetírását tárgyalja, de az angolok is időnként a kelleténél hosszabban elidőznek a sajátjuknál),³³ valamint, hogy mindez miként viszonyul a kelet-európai és főként a magyar történetírás-történeti irodalomhoz.³⁴ Mindezek tárgyalása már más fórumokon és tanulmányokban kell megtörténni.³⁵

---

³² Minderre azért is szükség lehet, mert – véleményem szerint – a történészek számára az elméleti kérdések iránti érdeklődés felkeltésére a historiográfiai megközelítés a leginkább alkalmas. A történetfilozófia, történetelmélet gyakran elvont, a történetírói praxistól és nyelvezettől meglehetősen távol áll. Hasonló gondolatot vetett fel a konferencián elhangzott előadásában Takács Ádám is, aki ebben az összefüggésben főként Michel de Certeau gondolatait idézte és elemezte. Certeau-hoz: Jeremy AHEARNE: *Michel de Certeau. Interpretation and Its Other*. Stanford University Press. Stanford, California, 1995.

³³ Jean-Maurice BIZIÈRE – Pierre VAYSIERRE: *Histoire et historiens...*, i. m.; Sok tekintetben hasonló korábról Guy BOURDÉ et Hervé MARTIN: *Les écoles historiques*. Éditions du Seuil. Paris, 1983.; John BURROW: *A History of Histories...*, i. m.

³⁴ ERŐS Vilmos: *Historiográfia-írás Magyarországon 1945 után*. (Konferencia az 1945 utáni magyar történetírásról.) ELTE-Atelier, Budapest, 2011. november 24-25. (Megjelenés alatt) Itt főként az 1945 utáni magyar történetírás-történetet tárgyalom.

³⁵ Jelen sorok szerzőjének a konferencia után került a kezébe (többnyire azért, mert a konferencia után jelentek meg) több olyan összefoglaló igénnyel készült historiográfiai munka, amelyről a fenti előadás nem emlékezhetett még meg. Természetesen ezek elemzésére itt nincs mód, csupán annyit jegyeznek meg, hogy a *Writing the Nation* című sorozat, alapjában az összehasonlító, komparatív módszer keretein belül közöl különböző szerzőktől származó tanulmányokat például az európai történetírás 19-20. századi intézményrendszeréről, a különböző nemzeti történetírások sajátos problémáiról (a középkor politikai töltetű aktualizálásáról az utolsó két évszázadban stb.). Daniel Woolf nagy lélegzetű szintézise pedig az európai történetírás helyett inkább az Európán kívüli

Vilmos Erős

The Paradigms of the History of Historical Writing

In this study the author gives an overview of over a hundred year's development of the history of historical writing in Europe, concentrating on the main syntheses of that historiography. According to this, in this development the same patterns/paradigms prevail as in the general development of historical writing. That means that after the biographical/chronological approaches of the beginnings, between the two World Wars the paradigm of the so called *Geistesgeschichte* was to dominate. After World War II the interpretations of *social* and *intellectual* history came into the foreground. From the 1980s in many respects the points of view of the *postmodern/linguistic turn* prevailed. According to the author historiography never can be seen as pure historicism, that is why he recommends to use this complex method in syntheses, which preserves the different point of views of the paradigms treated above.

(vagy az Európában elhanyagolt) történetírás történetére – pl. indiai, kínai, arab, bizánci, prekolumbián, koreai, vietnami stb. – összpontosít, amivel részint a posztmodern, de mindenképpen a posztkoloniális megközelítés szempontjait érvényesíti. Alapvetően ez az attitűd (tehát az Európán kívüli régiókra is koncentráló, globális alapállás) jellemző az *Oxford History of Historical Writing* kötetekre is, amelyek napjainkban jelennek meg, s amelyek szerkesztési munkálatairól Pók Attila a konferencia után egy évvel tartott (eredetileg a konferenciára tervezett) előadást a debreceni egyetemen. Mindezekre a korábban jelzett művek. A *Writing the Nation* sorozat kötetei közül pl. *The Uses of the Middle Ages in Modern European States*. History, Nationhood and Search for Origins. Edited by R. J. W. EVANS and Guy P. MARCHAL. Palgrave Macmillan, London, 2011.; *Disputed Territories and Shared Pasts*. Overlapping National Histories in Modern Europe. Edited by Tibor FRANK and Frank HADLER. Palgrave Macmillan, London, 2010.